

ATATÜRK'ÜN VEFATININ SEKSENİNCİ YILINI ANARKEN

Hamza ZÜLFİKAR

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının sekseninci yıl törenleri bu defa daha coşkuyla anıldı. Başta devlet erkânı olmak üzere her yaştan halk Anıtkabir'i ziyaret etti. Yurdun her köşesinde halk aynı dakikada -ayakta- ona olan saygısını, sevgisini belirtti. Televizyonlar, gazeteler bu anma gününe geniş yer verdi ama bu yıl da eski anma günlerinde olduğu gibi, törenlere hüznü tablolara hâkim oldu.

Bu arada televizyon yayınlarında sıkça geçen *devlet erkânı* sözündeki *erkân* kelimesinin ikinci hecesini kalın söyleyen sunucular da oldu.

Bizde bir büyüğün vefat yıl dönümü daha çok hüznün belirtilmesiyle geçer. Haberciler televizyonda gözyaşlarının sel olduğunu anlatır, törene katılanların üzüntülerini görüntüleyerek verir; şahsın hayattayken yaptıkları, başarıları, katkıları pek dile getirilmez. Bunun gibi Atatürk'ün ölüm yıl dönümleri de daha çok üzüntüyle onun askerî başarıları anlatılarak sunuluyor. Çok zaman anlatılanlar iyi derlenmediğinden, anlatanın konudan uzak oluşundan veya dili iyi kullanamadığından gereken ilgiyi toplamıyor, ekrana yansıtılan görüntülerin ne olduğu açıklanamıyor. Kazanılan istiklal mücadelesinin safhalarından özel olarak biri ele alınıp yalın bir dille anlatılamıyor.

Bu durumu biraz düşünmek, konulara daha ciddiyetle bakmak, yapılması gerekenler üzerinde çalışmak gerekiyor. Örnek olarak Sakarya Savaşı'nın hazırlığı sırasında 8 Ağustos 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisinden kabul edilmiş olan *Tekalif-i Milliye Kanunu* ele alınıp işlenebilir. Bunun istiklal mücadelesindeki yeri büyüktür.

Her ilde kurulmuş olan Tekalif-i Milliye kurulları üç gün içinde 40 yaşını doldurmamış marangoz, dökümcü, demirci gibi esnafı vatan vazifesine

çağırır. Ordunun ihtiyacını karşılamak üzere halkın elindeki silahlar, cep-hane toplatılır; her aile bir askeri giydirip doyurmak, donatmakla sorumlu tutulur. Her türlü ayakkabı, giyim eşyası toplatılır. Ticaret yapan herkesin geri ödeme yapmak şartıyla maddi desteği istenir. Bu tür sunumlar ve görüntülerle nereden nereye geldiği ve Cumhuriyet'in kazanımları somut bir biçimde halka anlatılabilir.

Buna benzer araştırma isteyen çok konu varken günü geldiğinde belgeli-liklerdeki daha önce yayımlanmış malzeme birleştirilerek, yeniden düzenlenerek ekrana yansıtılır, bunlara tören günü olup bitenler eklenir.

Beklenen ise Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra sosyal, kültürel konularda, dil ve tarih araştırmalarında yapılanlardan, çıkarılan kanunların toplum üzerindeki etkilerinden, düzenlemelerden tanıtıcı, eğitici örnekler işlenmesidir. Yurdun her köşesinde konferanslarla istiklal mücadelesi, elde edilen haklar, sosyal ve kültürel konuların dile getirilmesidir.

İşlenecek konulardan biri, örnek olarak 1934 yılında yürürlüğe konan soyadı kanunu olabilir. Bu kanunun Türk toplum hayatında önemli bir yeri var. Mal edinme, okula, askere gitmede isim benzerliklerinden kaynaklanan hatalar bu kanunla düzene sokulmuş, Batı toplumlarıyla uyum sağlanmış, lakaplara son verilmiş.

Yer adlarımız üzerinde yapılan çalışmalar ayrı bir konu başlığıdır. Dilin kendi kuralları ve imkânları içinde işlemesini sağlayan düzenlemenin ne müthiş bir girişim olduğu saatlerce anlatılacak, diziler hâlinde sunulacak konulardan biridir. Türk dili alanında Dolmabahçe Kurultayında olan bitenler ve yazı devrimi bu özel günlerde işlenebilecek, tanıtılabilecek programlardır.

Bu düşüncelerle televizyon yayınlarını takip ederken kanalların birinde dille ilgili kısa bir değerlendirme gözüme ilişti. Türetilen kelimeler eleştiriliyordu. Bunların içinde Türk Dil Kurumunda görevli olduğumuz yıllarda önerdiğimiz *faks* yerine *belgegeçer* de vardı. *Sempozyum* yerine *bilgi şöleni* önerisi yeriliyordu.

Fransızcadan, İngilizceden gelen yüzlerce yabancı kelimeye aydınlarımızın bu kadar kucak açması, bulunan karşılıklara tepki gösterilmesi anlaşılır gibi değil. *Etken* yerine *faktör* kelimesini öne çıkarmak Türk aydınına yakışır mı?

Birinin bana kısaltması USB (universal serial bus) olan aygıtı “*yu es bi mi almak istiyorsunuz*” diye sorduğu günden beri bu ad ilgimi çekmişti. Bu nesneye Türk Dil Kurumunda *bilgisayar* (*computer*) terimine bakarak *bilgi-*

taşır karşılığını önerdik. Yayılmadı, böylece bir terimde birleşemedik. Buna harfleri tek tek okuyarak *u s b ve taşınır bellek, çıkarılabilir disk, flaş disk, çıkmak* gibi keyfi adlar verildi.

Dilimizde buna benzer ikili, üçlü adı olan başka nesnelere, kavramlar var. Biri Türkçe, biri Fransızca, biri Osmanlı Türkçesinden kalan karşılıklar. Bunlardan birkaçını aşağıdaki tabloda görebilirsiniz. Bu durumu ülkemizde olağan sayanlar; Türkçeye karşı bir merakı, titizliği olmayan kimselerdir. Bir kavrama birden çok karşılığın kullanılmış olmasına ilgililer kayıtsız kalmışlardır.

Dilde *daüssıla* diye bir kelime vardı, bunun Batı'dan gelen bir de *nostalji* biçimi dile girdi. Şimdi bu kavramı karşılayan sözlüklerimizde birkaç öneri, birkaç karşılık yer aldı: *Geçmişe özlem, yurt özlemi, geçmişseverlik, sıla özlemi, gündedün, evseme, çağsama*. Bu söz kalabalığı içinde *nostalji* öne çıktı ve dile yer buldu. Hemen eklemem gerekir ki bunlar çeşitli eserlerden, gazetelerden, sözlüklerden derlenmiş sözlerdir. Bazıları ise Türk Dil Kurumunca önerilmiştir.

Dilin kirlenmesi, anlatım imkânlarının kısıtlanması, insanlar arasında yabancı kelimelerden dolayı anlaşmanın zorlaştırılması bir kültür sorunu olarak karşımızda duruyor. Bu bakımdan denebilir ki günü ve yeri geldiğinde yayın organlarında bu meseleler dile getirilip işlenmelidir. Ayrıntıya girmeden her çağda insanın okuyup da anlayabileceği yayınlara dönüştürülmelidir. Okullarda öğretmenler, öğrencilere bu konularda ödevler hazırlanmalıdır.

Eski gazetelere bakıyorum. Dille ilgilenen, dili konu alıp makale yazanlar ne çoktu. Şiar Yalçın, Mehmet Barlas, Zülfü Livaneli, Hüseyin Movit, Hilmi Yavuz, Haşmet Babaoğlu, Beşir Ayvazoğlu, İsmail Yağcı, Doğan Hızlan, Hasan Pulur ve diğerleri.

Şimdi Türkçeyi konu edecek köşe yazarlarına rastlanmıyor. Radyo ve televizyonlar da bu görevi yerine getirmiyor. Özel günlerde bile sosyal, kültürel konular işlenmiyor. Şimdi bazı televizyonlar yemek yapmak ve yemek yapmakta yarışmakla meşgul.

Osmanlı bilim adamı *distillation* terimiyle karşılaşınca bunu *imbikten geçirme, taktir* kelimeleriyle karşılamış. Olduğu gibi Fransızca *distilasyon* kelimesini almamış. Cumhuriyet'in ilanından ve Türk Dil Kurumunun kurulmasında sonra *distilasyon* ve bunun karşılığı *taktir* gündeme geldiğinde *damutma* kelimesi karşılık olarak önerilmiş. Eleştirenler olmuş, *damak* biçimi

minde bir fiil kökünün olmadığı savunulmuş, *damlamak* fiilinin bulunduğu üzerinde durulmuş. Bunun üzerine *Divanu Lugati't-Türk*'te bu fiilin *tam-mak* biçiminde bulunduğuna işaret edilmiş. Bunun üzerine *taktir* karşılığı *damıtma* ve gene buradan *damıtık* dile girmiş böylece *distilasyon*, *distillée*, terimlerine ihtiyaç kalmamış; Türkçeleri kimya bilim terimleri arasına girmiş ve yayılmış.

Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu 1941 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanmış, *taktir* o tarihte *taktir etmek* biçiminde alınmış *çekmek*, *imbikleme*, *damıtmak* karşılanmıştır. *Taktir* bugün de kullanılsaydı muhtemelen *takdir* ile karıştırılacaktı. *Damıtma*, *damıtık* çağrışımı olan, yazımı kolay iki terim olmuş.

Bu tür dildeki değişmeler, bozulmalar basında, yayın organlarında dile getirilirse ilgililerin devlet adamlarının dikkati çeker.

Atatürk'ün Türkçe bilim terimlerine ağırlık verşi 1932 yılında başlamış olmakla birlikte onun asıl üretkenliğini daha sonraki yıllarda, özellikle 1936-1937'de okul kitaplarında kullanıma giren çeşitli alanlara ait terimlerde görüyoruz. O yıllarda Türkçe terimlerin türetilmesi aslında bir mecburiyet hâline gelmişti. Mevcut kitaplardaki terimler Osmanlı Türkçesinin terimleriyle yazılmışken bunları öğrenmeye yardımcı olan Arapça ve Farsçanın öğretimi okullardan kaldırılmıştır. *Muadele*, *hatt-ı munasif*, *kesr-i adi*, *hatt-ı ufki* gibi terimler ancak bu dillerin kuralları, tamlama yapıları, kelimelerin anlamları açıklanarak öğretilmiştir. Daha sonraki öğrenim hayatında bunların *denklem*, *açıortay*, *bayağı kesir*, *yatay* biçiminde karşılıkları bulunmuş ve eğitim öğretim kolaylaştırılmıştır.

O yıllarda türetilen terimler mutlaka Türkçe kelimelerden oluşsun diye bir amaç güdülmemiştir. *Kenar*, *daire*, *çember* (< *çenber*), *cisim*, *mikrop*, *köşe* (*köşegen*) gibi köken olarak yabancı olan sözlerin kullanılmasında bir sakınca görülmediği anlaşılıyor. Takınılan tutum; dile yerleşmiş, tabana inmiş yabancı kökenli kelimelerin artık Türkçe sayılması düşüncesine dayanır. Bu arada *mikroskop* kelimesine bile tahammülü olmayan Osmanlı aydını buna *hurdebin* adını vermiş.

Atatürk yüklendiği ağır sorumluluklar altında dile geniş yer ayırmaktan çekinmemiş, bir ulusun oluşmasında dilin önemi üzerinde durmuştur. Dolayısıyla bilim ve sanat terim meselesi çalışmasının bir parçası olmuş, Türkçe karşılıklar bulmuş, askerî terimler yanında geometri terimlerini de Türkçe köklerden yararlanarak türetmiştir. (*Geometri*, TDK yayını). Yabancı dille-

rin terimleriyle neden eğitim ve öğretim yapılınsın diye düşünmüş. Bu haklı iddianın bugün bazı üniversitelerde geçerliliğini yitirdiğini söyleyebiliriz. Buna karşılık ders yılı başında kullanacağı yabancı kökenli terimleri tanıtan, Türkçelerine işaret eden bilim adamlarımız da olduğunu ekleyelim.

Türk Dil Kurumunun kurulması ve ardından terimleri Türkçeleştirme işine girişilmesi bir iki yıl içinde meyvelerini vermiştir. Türetilen terimlerin ortaöğretim okullarının ders kitaplarında yer alması 1939-1940 öğretim yılında gerçekleşmiştir (*Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*, İstanbul 1941). Bu tutum, işin ne kadar ciddiye alındığı ve devlet katında eğitime ne derece önem verildiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu sonuç da günümüzde yayın organlarında işlenecek hatırlatılacak konulardan biridir.

Atatürk'ün çevresinde bulunanlar, onun ebediyete intikal edişinden önceki üç yılını Türk diline, özellikle terimlerin Türkçeleştirilmesine verdiği hususunda birleşirler. Atatürk'ün gayret ve öncülüğünde, bu üç yıl içinde birlikte çalıştığı bilim adamlarının da katkılarıyla Osmanlı Türkçesinde geçen ve Arapça kaynaklı olan çeşitli bilim dallarına ait terimlere bulunan yeni karşılıklar, kısa sürede okullarda kullanıma girmiş ve benimsenmiştir. Söz konusu terimlerden birkaçı şunlardır:

Matematik terimleri: eskisi *nakıs* Türkçe karşılığı *eksi*, *yekûn* Türkçe karşılığı *toplama*, eskisi *zait* Türkçe karşılığı *artı*, *taksim* Türkçe karşılığı *bölü*, *zarp* Türkçe karşılığı *çarpı*, *müştak* Türkçe karşılığı *türev*, *ameliye* Türkçe karşılığı *işlem*, *hasil-ı zarp* Türkçe karşılığı *çarpım*, *mazrup* Türkçe karşılığı *çarpma* vb. Bunlar arasında yazışmalarda ve yazı çeşitlerinde kullanılmış *hat* karşılığı bulunan *yazı* terimi örnek bir buluştur.

Geometri terimleri: eskisi *zaviye* Türkçe karşılığı *açı*, eskisi *munasif*, *hatt-ı munasif* Türkçe karşılığı *açıortay*, eskisi *bu'ud* Türkçe karşılığı *boyut*, eskisi *hatt-ı mümas* Türkçe karşılığı *teğet*, eskisi *hatt-ı münkesir* Türkçe karşılığı *kırık çizgi*, eskisi *müselles* Türkçe karşılığı *üçgen*, eskisi *kutur* Türkçe karşılığı *çap*, eskisi *nısfkudur*, Türkçe karşılığı *yarıçap*, eskisi *makta* Türkçe karşılığı *kesit*, eskisi *haricen mütebadil* Türkçe karşılığı *dış ters açı*, eskisi *münharif* Türkçe karşılığı *eğik*, eskisi *münkesir* Türkçe karşılığı *kırık*, eskisi *amudi* Türkçe karşılığı *dike*, eskisi *ufki* Türkçe karşılığı *yatay*, eskisi *şakuli* Türkçe karşılığı *düşey*, eskisi *münhani* Türkçe karşılığı *eğri*, eskisi *sath-ı müstevi* Türkçe karşılığı *düzlem* vb.

Bunların arasında Farsça tamlama kurallarına göre yapılmış *cetveli-i kerrat* terimi *kerrat cetveli* biçiminde kelimelerin yerleri değiştirilerek Türk-

çenin kurallarına göre düzenlenmiş ve daha sonra sırasıyla *çarpım cetveli*, *çarpım çizelgesi* biçiminde adlandırılmış, en sonunda Fransızcadan gelen *tablo* kelimesiyle *çarpım tablosu* olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bunların dışında *kesit*, *eğik*, *kırık*, *düzlem*, *yöndeş*, *artı*, *toplam*, *bölü*, *çarpı*, *eğri* gibi yüzlerce yeni terimin eleştirilere uğramadan dilde kullanıldığını, eğitim hayatında yerini bulduğunu, bu bakımdan başlatılmış olan akımın olumlu sonuçlar verdiğini, kökü Türkçe olan terimlerin dili Türkçe olan öğrenciler üzerinde öğrenimi kolaylaştırdığını görüyoruz.

Atatürk dili Türkçe olan bir toplumun çocuklarının kökü ve eki bilinmeyen terimlerle öğrenim görmesinin zorluklarını görmüş, dil ve millet ilişkisi içinde terimlerin Türkçe olmasını ısrarla savunmuştur. Bu gerekçeyi günümüz bilim adamı daima hatırlamalıdır.

Bugün üniversitelerde bütün bu çabalar unutulmuş gibi alabildiğine yabancı terim kullanılıyor. Türk Dil Kurumu bu yolda tarih boyunca üzerine düşen görevi fazlasıyla yapmış ancak sorumlu eğitim öğretim kurumlarının uygulama o ciddiyette yürütülemediği.

Burada bir noktaya değinmeden geçmeyelim. Atatürk Dönemi'nde türetilen terimler; hemen hemen hepsi dile mal edilmiş, okul kitaplarında yerini almıştır. Daha sonraki yıllarda türetilen terimlerde ise bir başıbozukluk hüküm sürmüştür. Bu durum dilciler arasındaki anlaşmazlıklarla ilgilidir. Bugün Türk dilcileri kendi alanlarıyla ilgili terimlerinde bile bir birlik sağlayamamıştır. Dil bilgisi terimleri buna örnek olarak verilebilir.

Yalnız dil bilgisi alanında değil bilim, sanat ve fen dallarında da kargaşa yaşanmaktadır. *Hiper tansiyon* yerine *yüksek kan basıncı* terimi bile benimsenip kullanılmadı. *Defansif*, *ofansif*, *depar* gibi spor terimlerine varıncaya kadar nerdeyse terimlerin tamamı, Batı ile bütünleşme uğruna yabancılaşmaktadır.

Her iktidar döneminde iş başına gelen dil ve kültür konusuyla ilgili devlet adamlarının dikkatini dildeki bu hızlı yabancılaşmaya çekmeliyiz.

Birçok kelimenin sözlükte birden çok karşılığı vardır. Aynı anlamı karşılayan birden çok öneri sözlükte yer almış. Bu bakımdan diyebilirim ki bizim öncelikle bir kavrama, bir karşılık göstermek mecburiyetimiz var. Bunda üniversitelerimizin, Türk Dil Kurumu ile ortak çalışma yapma ve uzlaştırma noktasında sorumluluğu bulunmaktadır.

Şimdi bambaşka sorunlarla karşı karşıyayız. Yabancı kelimeler için türettiklerimizi aydınımıza kabul ettiremiyoruz. Günümüzde Türkçenin aley-

hine işleyen olumsuz gidişler var. *Rahatsız etmek* varken aydınlar arasında dolaşan kelime *irite etmek*'tir. Bir de *irite olmak* var. "Kışkırtmak, tahrik etmek" anlamında *ajite etmek* bir başka örnektir. Al bir yabancı kelime ekle bir yardımcı fiil. Bunlarla dil bir şey kazanmaz.

Konuyla ilgili olarak eğitici ve öğretici olur diye Batı dillerinden gelen kelimelerin dildeki öteki karşılıklarını aşağıda sunuyorum. Gönül arzu eder ki aydınımız, öğrenim çağındaki gençlerimiz bunların Türkçelerini kullanmaya çalışır. Öğretmenlerimiz, öğrencilerini Türkçelerine yönlendirir.

Aşağıda küçük bir bölümünü sunduğum bu karşılıklar içinde bazı anlam incelikleri bakımından birbirinden farkı olan terimler bulunabilir. Belirtilmek istenen asıl sorun, Batı kökenli biçimlerin kullanılmasına dönük toplumda aşırı bir eğilimin bulunmasıdır.

Saygıyla, minnetle andığımız Mustafa Kemal Atatürk'ün dili temel alarak uygar bir toplum olmanın yolunu açması, her zaman minnetle anılacaktır. Onun bu tutumu günümüz bilim ve sanat adamlarına rehber olmalıdır.

Bu arada itiraf etmeliyiz ki Türk dili çalışmaları onun işaret ettiği noktaya henüz ulaşamamış ve başta terimler olmak üzere yabancılaşıma yeniden Türk dilini tehdit etmeye başlamıştır. Bağımsız hür bir devletin muasır medeniyet seviyesine yükselmesi bilimle, sanatla, fenle mümkün olur. Bunun aracı ise dildir. Bu söz unutulmamalıdır. Kültür adamlarımız, dildeki bu kötü gidiş karşısında ne yazık ki umursamaz ve suskundur. Dilcilerimiz de yeteri kadar etkin değiller. Dilin yabancılaşıması devam ediyor.

Son söz olarak Atatürk'ün ve diğer Türk büyüklerinin ölüm yıl dönemlerini hüznle anmaktansa hayattayken sosyal ve kültürel etkinliklerini birer konu hâline getirip yeri geldiğinde yayın organlarında sunmakla onları çok daha iyi tanıtmış oluruz.

Osmanlı Türkçesinde	Türkiye Türkçesinde	Şimdi tercih edilen kelime
mutabakat	uzlaşım	konsensüs
tahlil	çözümleme	analiz
katliam	soykırım	jenosit
tecrit	yalıtım	izolasyon
kıstas	ölçüt	kriter
hakikat	gerçek	realite
ehlivukuf	bilirkişi	ekspert
nesil	kuşak	jenerasyon
cihaz	aygıt, araç	aparat
delil	kanıt	argüman
faaliyet	etkinlik	aktivite
vetire	süreç	periyot, proses
yekûn	toplam	total
ameliyat	cerrahi girişim	operasyon